

<http://dx.doi.org/10.18778/7969-221-7.11>

Agnieszka Palma*

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE WE WSPÓŁCZESNYCH MIASTACH

** Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Demografii, e-mail: agnieszka.palma@uni.lodz.pl*

11.1. Przedmiot demografii

Demografia (gr. *demos* – lud, *grapho* – pisać) jest nauką zajmującą się badaniem prawidłowości zjawisk ludnościowych w konkretnych warunkach społecznych i gospodarczych danego terytorium. Jej zadaniem jest statystyczno-analityczny opis stanu i struktury ludności oraz badanie i ocena zmian wynikających z dotychczasowego i przewidywanego ruchu naturalnego i wędrownego [Holzer, 2003]. W szczególności nauka ta bada stan i zmiany w liczbie ludności (depopulacja i przeludnienie), analizuje strukturę ludnościową według płci, wieku i niektórych cech społecznych, zajmuje się ruchem naturalnym (urodzenia, zgony, rozwody, zawieranie związków małżeńskich) i ruchem wędrownym (migracje wewnętrzne i zagraniczne) [Okólski, Fihel, 2012].

Podstawowym etapem procesu poznawczego w demografii jest **analiza demograficzna**, polegająca na statystycznym opisie i wnioskowaniu o procesach ludnościowych. Analizę można przeprowadzić w ujęciu przekrojowym oraz kohortowym. Uwzględnia ona wielkości absolutne, takie jak np. liczba ludności, liczba zgonów, liczba urodzeń oraz wielkości względne (miary natężenia zwane współczynnikami demograficznymi), np. współczynnik umieralności, współczynnik dzietności. Wyrażają one natężenie badanych procesów, zazwyczaj w przeliczeniu na 100 lub 1000 osób zbiorowości. Współczynniki demograficzne obrazują w sposób syntetyczny badaną zbiorowość i pozwalają porównać ją z inną zbiorowością.

Ludność Polski stanowią osoby zamieszkujące w Polsce, bez rozróżnienia na obywateli i cudzoziemców zamieszkujących na stałe w Polsce oraz osoby posiadające nadal obywatelstwo państwa polskiego i będące zameldowane w Polsce, lecz zamieszkujące poza krajem. Do ludności Polski nie wlicza się osób należących do narodu polskiego, które zamieszkują poza Polską, lecz nie posiadają obywatelstwa polskiego (mniejszość polska poza granicami Polski) oraz cudzoziemców przebywających tylko tymczasowo lub nielegalnie.

Podstawowymi źródłami danych demograficznych są **spisy powszechne ludności**, rejestracje bieżące, specjalne badania ankietowe, które regularnie gromadzi i publikuje Główny Urząd Statystyczny. Celem spisu powszechnego jest zebranie informacji o liczbie i strukturze gospodarstw domowych i rodzin, ich wielkości i składzie, o zasobach i warunkach mieszkaniowych ludności – na wszystkich szczeblach podziału terytorialnego kraju, a także o poziomie wykształcenia ludności, o dojazdach do pracy w skali kraju i jednostek lokalnych, o rozmiarach i przyczynach migracji i ich wpływie na skład gospodarstw domowych i rodzin oraz na sytuację ekonomiczną. Spisy realizowane są zgodnie z zaleceniami i standardami organizacji międzynarodowych, jak UE i ONZ, co umożliwia dokonywanie porównań międzynarodowych. W XXI w. w Polsce były przeprowadzone trzy Narodowe Spisy Powszechne: w 2002 r., 2011 r., 2021 r., oraz dwa Powszechne Spisy Rolne: w 2010 i 2020 r.

Spisy powszechne obejmują całą populację ludności i wszystkie mieszkania (w przypadku narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań) lub gospodarstwa rolne (w przypadku powszechnego spisu rolnego). Oznacza to, że dane uzyskiwane w wyniku spisu powszechnego pochodzą od wszystkich obywateli. Co istotne, w przypadku wielu cech demograficzno-społecznych, jak np. wyznanie, narodowość czy stopień niepełnosprawności, spisy powszechne są dla państwa jedynym źródłem danych.

Powszechny spis ludności powinien spełniać trzy warunki: **powszechności** (obejmować całą ludność), **jednoczesności** (musi być przeprowadzony w określonym czasie), **imienności** (każda osoba ma zostać spisana z imienia i nazwiska). Dodatkowo w Polsce stosuje się zasady periodyczności (spisy odbywają się

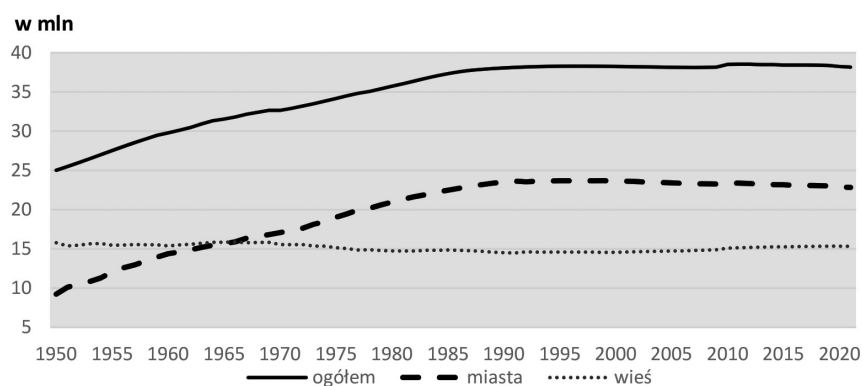
wg zaleceń ONZ co 10 lat) oraz bezpośrednio (odpowiedzi na pytania spisowe udziela bezpośrednio osoba spisywana, w wyjątkowych sytuacjach jej najbliższy domownik) [GUS, 2014].

11.2. Zmiany demograficzne i ich dynamika

Pod koniec XX w. w Polsce zaczęły się niepokojące tendencje zmian demograficznych, które występują w liczbie i strukturze ludności, w liczbie urodzeń, zgonów i zawieranych małżeństw, a także w saldzie migracji. Skutkiem tych przemian jest między innymi spadek liczby ludności, który obserwujemy w XXI w. Liczba ludności w 2021 r. wynosiła 38 036 tys. osób i zmniejszyła się o ok. 476 tys., w porównaniu z wynikami spisu w 2011 r. Ludność miejska stanowiła 59,8% ogółu ludności, na wsi mieszkano 40,2% (w 2011 r. udziały wynosiły odpowiednio – 60,8% i 39,2%) [GUS, 2022a].

Liczba ludności Polski ulegała wielu zmianom. Lata powojenne charakteryzowały się systematycznym jej wzrostem, głównie za sprawą wysokiego przyrostu naturalnego. W 1990 r. liczba ludności Polski przekroczyła 38 mln, w następnych latach występowały już tylko jej nieznaczne wahania (rys. 1). Zahamowanie wzrostu było skutkiem zmian ustrojowych z 1989 r. Pojawiło się bezrobocie i wynikające z niego problemy ekonomiczne społeczeństwa, a w konsekwencji zmniejszenie liczby urodzeń. Ponadto wśród młodych ludzi zmieniał się model życia, coraz więcej czasu zajmowała kariera zawodowa, coraz mniej czasu poświęcano rodzinie i wychowywaniu dzieci. W wyniku tego od 1997 r. liczba ludności Polski zaczęła nieznacznie spadać. Kolejnym negatywnym czynnikiem była zwiększona emigracja po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. Pozytywna zmiana nastąpiła w 2008 r., gdy ponownie zaczęło przybywać nam mieszkańców. Liczba ludności Polski osiągnęła swoją maksymalną jak dotychczas wartość 38 mln 538 tys. pod koniec 2011 r. Druga i początek kolejnej dekady XXI w. charakteryzują się kolejnymi spadkami liczebności Polaków.

Rysunek 1. Ludność Polski w latach 1950–2020 (w mln)

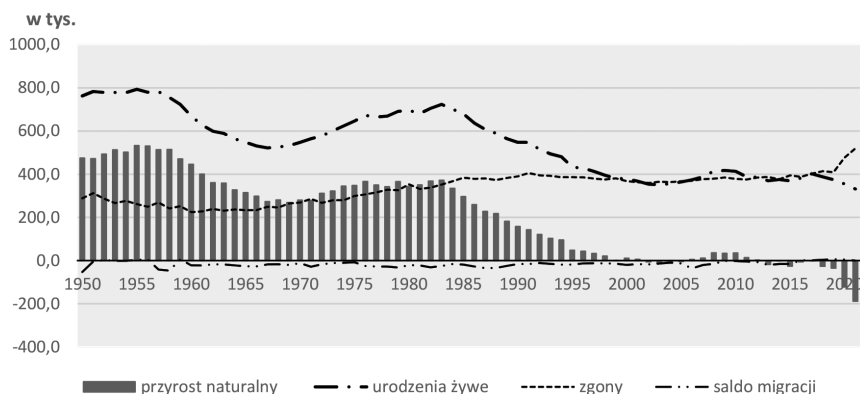

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Kolejną niepokojącą zmianą demograficzną jest fakt, że od 2013 r. utrzymuje się przewaga liczby zgonów nad liczbą urodzeń. Obserwowany jest **ubytok naturalny**. Wzrost liczby i odsetka osób w starszym wieku przyczynia się do wzrostu liczby zgonów. Zjawisko to nasiliło się w latach 2020–2021, kiedy to

sytuacja demograficzna Polski kształtowała się pod wpływem pandemii COVID-19. W 2021 r. zarejestrowano 331 tys. żywych urodzeń, a liczba zgonów przekroczyła pół miliona. **Przyrost naturalny** pozostał ujemny i wynosił –188 tysięcy osób. Dla porównania trzydzieści lat wcześniej, przyrost naturalny był dodatni w granicach 160 tys. Rysunek 2 ilustruje przemiany demograficzne związane z przyrostem naturalnym na przestrzeni siedemdziesięciu lat, od 1950 do 2020 r.

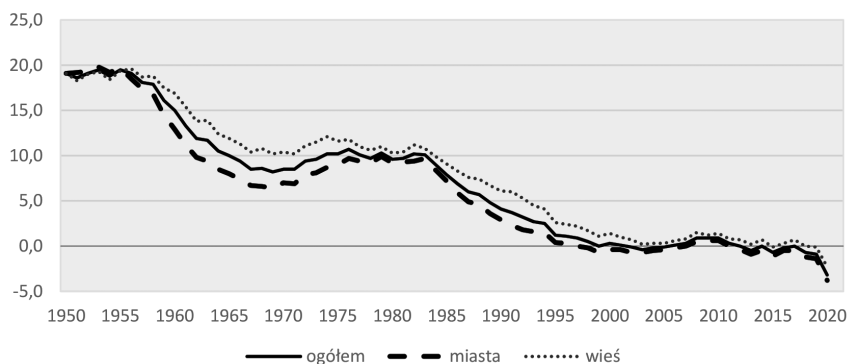
Rysunek 2. Ruch naturalny i saldo migracji ludności Polski w latach 1950–2020 (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W ostatnich dwudziestu pięciu latach wystąpiły znaczne, negatywne zmiany w procesach demograficznych, co jest widoczne na wykresie. Prawa część różni się diametralnie od pozostałej części wykresu. W 2021 r. współczynnik przyrostu naturalnego (na 1000 ludności) wyniósł –4,9; oznacza to, że na każde 10 tys. mieszkańców Polski ubyło 49 osób. Dla porównania, w latach 80. współczynnik przyrostu naturalnego oscylował wokół 10. W badanym okresie współczynniki przyrostu naturalnego były zazwyczaj niższe w miastach niż na obszarach wiejskich (rys. 3). Znaczny ujemny przyrost naturalny powoduje kurczenie się populacji, przy czym tempo spadku wraz z upływem czasu będzie coraz wyższe.

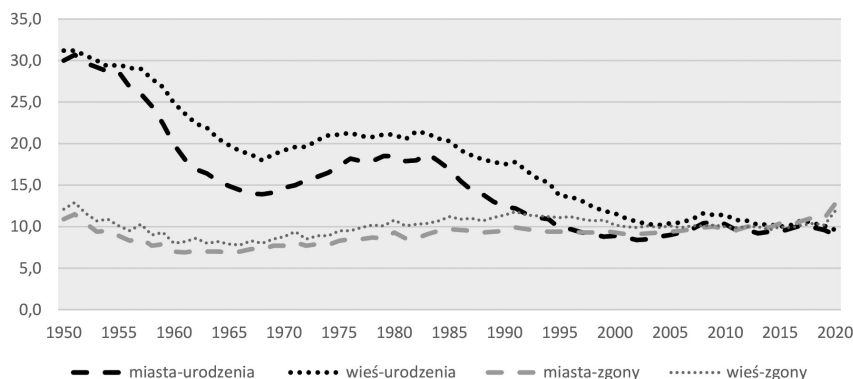
Rysunek 3. Współczynnik przyrostu naturalnego (przyrost na 1000 ludności) w latach 1950–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Współczynniki urodzeń i zgonów w latach 1950–2020 z podziałem na miasta i wieś precyzyjnie ilustrują niekorzystne tendencje procesów demograficznych w Polsce, a w szczególności ich nasilenie w miastach (rys. 4).

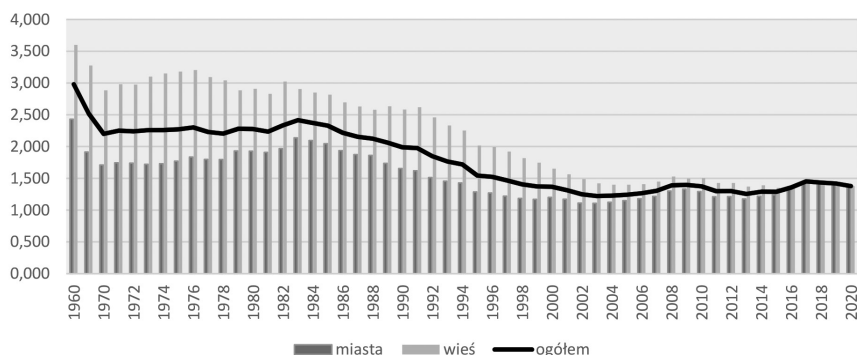
Rysunek 4. Współczynniki urodzeń i zgonów w latach 1950–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podstawowym wskaźnikiem obrazującym sytuację demograficzną w danym kraju jest **współczynnik dzietności**. Określa on liczbę urodzonych dzieci przypadających na jedną kobietę w wieku rozrodczym 15–49 lat. Minimalna wartość współczynnika niezbędna dla uzyskania zastępowalności pokoleń, czyli stanu, kiedy liczba urodzeń i zgonów jest sobie równa i co za tym idzie wielkość populacji nie zmienia się, wynosi 2,10–2,15 (co oznacza, że w danym roku na 100 kobiet w wieku 15–49 lat przypada średnio 210–215 urodzonych dzieci). W Polsce problem zastępowalności pokoleń pojawił się w 1989 r., gdy wartość współczynnika spadła poniżej 2,10. W 2021 r. wartość ta wynosiła 1,32. Graficzna ilustracja zmian wartości współczynników dzietności w latach 1960–2020 jest przedstawiona na rysunku 5. Większość krajów Unii Europejskiej boryka się z podobnymi problemami. W najlepszej sytuacji w 2020 r. znalazły się Francja, Rumunia i Republika Czeska, ze współczynnikami dzietności równymi odpowiednio: 1,83; 1,8; 1,71. Najniższy współczynnik dzietności, nieprzekraczający wartości 1,29 miały Malta (1,13), Hiszpania (1,19) i Włochy (1,24).

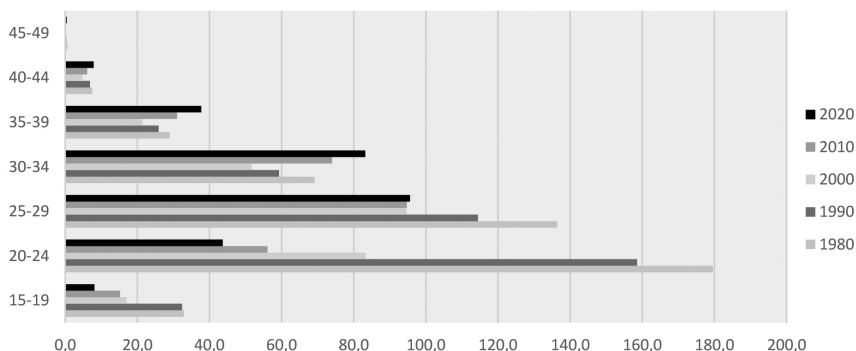
Rysunek 5. Współczynniki dzietności w latach 1960–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Przemiany demograficzne zapoczątkowane w latach 90. ubiegłego wieku spowodowały przesunięcie najwyższej płodności kobiet z grupy wieku 20–24 lata do grupy 25–29 lat oraz wzrost płodności kobiet w grupach wiekowych 30–34 i 35–39 lat (rys. 6). Źródłem tych zmian należy upatrywać w zmianach kulturowych, m.in.: we wzroście aktywności zawodowej kobiet i aspiracji samorozwoju oraz w konsekwencjach przemian społeczno-gospodarczych lat 90., związanych z upadkiem komunizmu i wejściem społeczeństwa na wolnorynkową ścieżkę rozwoju.

Rysunek 6. Urodzenia żywe na 1000 kobiet w poszczególnych grupach wieku w kolejnych latach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Przesunięcie najwyższego poziomu płodności kobiet do kolejnej grupy wiekowej przyczyniło się do podwyższenia przeciętnego wieku rodzących kobiet, który w 2020 r. wyniósł 30,6 lat, wobec 26,9 lat w 2000 r., oraz do zwiększenia się mediany wieku kobiet rodzących pierwsze dziecko z 23,7 do 28,5 lat. W ostatnich latach zmieniła się też struktura poziomu wykształcenia matek. W 2020 r. aż 49% kobiet rodzących dziecko posiadało wykształcenie wyższe, tj. ponad ośmiokrotnie więcej niż na początku lat 90. ubiegłego wieku, kiedy udział ten wynosił 6%. Natomiast sześciokrotnie zmniejszył się odsetek kobiet z wykształceniem podstawowym i bez wykształcenia – z 18% w 1990 r. do niespełna 2% obecnie.

Kolejnym aspektem przemian demograficznych jest fakt, że w okresie ostatnich trzydziestu lat obserwuje się wzrost liczby urodzeń pozamateriańskich. W związkach nieformalnych rodzi się obecnie co czwarte dziecko (25%) i od 2000 r. udział ten zwiększył się ponad dwukrotnie, na początku lat 90. ubiegłego wieku wynosił ok. 6–7%. Odsetek dzieci urodzonych ze związków pozamateriańskich jest wyższy w miastach i wynosi 30%, podczas gdy na wsi – 22% [GUS, 2021]. Rosnący współczynnik dzietności pozamateriańskiej wynika ze wzrostu liczby rodzin tworzonych przez związki nieformalne, wzrasta także liczba matek samotnie wychowujących dzieci, tworzących rodziny niepełne. Obserwowane zmiany są efektem wyboru młodych ludzi, którzy decydują się najpierw na osiągnięcie określonego poziomu wykształcenia i stabilizacji ekonomicznej, a dopiero około trzydziestki, na założenie rodziny lub, ewentualnie, jej powiększenie.

Ważnym składnikiem określającym dynamikę wielkości populacji i jej struktur wieku jest **umieralność**. W Polsce natężenie zgonów do 2019 r. nie zmieniało się istotnie – rosło, ale tempo wzrostu było niewielkie i w miarę jednostajne. W 2020 r. nastąpił gwałtowny wzrost liczby zgonów, wywołany pandemią COVID-19. Bezpośrednie jej ofiary stanowią ok. 60% odnotowanego wzrostu umieralności. Poziom

umieralności jest obecnie wyższy w miastach niż obserwowany na wsi, wykazuje również znaczne zróżnicowania regionalne. Należy oczekiwać, że liczba i natężenie zgonów nadal będzie wzrastać z powodu systematycznego powiększania się liczby i odsetka osób w najstarszych grupach wieku [Stańczak i in., 2018].

W 2020 r. **saldo migracji** zagranicznych na pobyt stały wyniosło 4,5 tys., przy czym liczba imigracji osiągnęła poziom 13,3 tys., natomiast emigracji 8,8 tys. Dodatni bilans migracji definitywnych (obliczany na podstawie informacji o zameldowaniach na pobyt stały po przyjeździe z zagranicy oraz wymeldowaniach z pobytu stałego w związku z wyjazdem na stałe za granicę) odnotowano piąty rok z rzędu począwszy od 2016 r. – wcześniej, przez kilka dziesięcioleci, utrzymywało się saldo ujemne [GUS, 2021].

Przebieg zjawisk demograficznych wskazuje, że sytuacja ludnościowa Polski jest od wielu lat trudna i nie daje podstaw, aby spodziewać się znaczących zmian, które zagwarantowałyby stabilny rozwój demograficzny i zastępowalność pokoleń. Niski od trzydziestu lat poziom dzietności negatywnie wpłynie także na przyszłą liczbę urodzeń, gdyż liczba kobiet w wieku rozrodczym będzie zdecydowanie mniejsza w kolejnych okresach. Ponadto społeczeństwo polskie starzeje się coraz szybciej poprzez przede wszystkim wzrost liczby i udziału w ogólnej populacji ludności w najstarszych rocznikach wieku oraz wydłużanie się przeciętnej długości życia. W chwili obecnej jest to proces demograficzny o niespotykanej wcześniej skali i natężeniu, który szczególnie zauważalny jest w miastach [GUS, 2016]. Ponadto procesy suburbanizacji, czyli migracji na tereny podmiejskie, pogłębiają niekorzystne trendy demograficzne. Decyzję o takiej migracji podejmują przede wszystkim osoby relatywnie młode, w wieku 30–45 lat, które są na tyle młode, aby były gotowe podjąć trud budowy i przenosin, i na tyle zaawansowane w karierze zawodowej, aby zdołały zgromadzić zasoby wystarczające do podjęcia takiego kroku (Szukalski, 2010). Osoby starsze są najczęściej niechętnie nastawione do przeprowadzek i zdecydowana większość z nich nie chce dobrowolnie zmieniać miejsca zamieszkania.

11.3. Procesy demograficzne w polskich miastach

Przytoczone wyżej fakty demograficzne dotyczące Polski, z uwzględnieniem podziału na miasto i wieś pozwalają zauważyć, że współczesne polskie miasta podlegają bardzo dynamicznym przemianom demograficznym. W dużej mierze jest to konsekwencja przekształceń, które dokonały się w ramach drugiego przejścia demograficznego na początku lat 90. ubiegłego wieku [Kotowska, 1998, 1999]. Twórcami koncepcji **drugiego przejścia demograficznego** są Dirk van de Kaa [van de Kaa, 1994] oraz Ron Lesthaeghe [Lesthaeghe, 2010]. Główną jej ideą jest jednokierunkowa zmiana wielu zachowań demograficznych, odnoszących się do sfery małżeństwa i rozrodczości. Przejście to przejawia się spadkiem dzietności poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń, opóźnianiem decyzji o urodzeniu pierwszego dziecka, wzrostem liczby urodzeń pozamałżeńskich, spadkiem skłonności do zawierania małżeństw, spadkiem umieralności i wydłużaniem się przeciętnej długości życia oraz nasileniem się procesów migracyjnych.

Zmiany w procesach demograficznych zachodzą w miastach i na terenach wiejskich, przy czym ich poziom i intensywność są znacznie większe w miastach, w szczególności w tych powyżej 100 tys. mieszkańców. Miasta te odbiegają od pozostałych, bowiem można tu mówić o odmiennych **wzorcach zachowań demograficznych** [Janiszewska, 2013].

Gdy rozpatruje się ostatnie 70 lat, można dostrzec, że do 1990 r. liczba ludności miast systematycznie rosła. Największy wzrost miał miejsce w latach silnego uprzemysłowienia i uruchamiania nowych działalności gospodarczych w większości miast w Polsce. W okresie tym rozkwit przeżywały małe miasta, które na skutek lokalizacji i rozwoju przemysłu zyskiwały na znaczeniu. Migracja do tych miast odbywała się na dużą skalę. Przykładem może być Bełchatów, gdzie działalność przemysłu wydobywczego i lokalizacja elektrowni uruchomiła dynamiczne procesy demograficzne, a także Płock, gdzie powstał kombinat paliwowo-energetyczny.

Po roku 1990 notowany był i jest nadal stały ubytek liczby ludności w miastach (rys. 1). Liczba mieszkańców miast maleje, pomimo że co roku nadawane są prawa miejskie dotychczasowym miejscowościom wiejskim. W okresie międzypokoleniowym powstały 52 nowe miasta, mimo to stopa ubytku w miastach kształtowała się na poziomie -2,8%, natomiast tempo przyrostu ludności wiejskiej wyniosło 1,2% [GUS, 2022a]. W 2020 r. w odniesieniu do 2019 r., w największym stopniu zmniejszyła się liczba ludności w miastach regionu śląskiego. Znaczący ubytek odnotowano także w miastach województw: łódzkiego, dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego [GUS, 2022b].

W końcu grudnia 2020 r. populacja 37 miast dużych zmniejszyła się o 50,8 tys. w porównaniu z 2019 r., ponadto Kalisz stracił status miasta stutysięcznego. Liczba ludności zmniejszyła się w 34 ośrodkach, w tym najbardziej – w Toruniu, Częstochowie, Wałbrzychu, Bytomiu, Włocławku, Sosnowcu, Bydgoszczy i Łodzi. Ubytek ludności w miastach średnich występował corocznie w latach 2011–2020, w tym największy odnotowano w ostatnim roku opisywanego okresu. Zmniejszenie liczby ludności w miastach średnich w latach 2019–2020 odnotowano w 157 ośrodkach (na 180), w tym największe w Kole, Wieluniu oraz Żaganiu, Starachowicach i Sandomierzu. Wzrost liczby ludności w tym okresie dotyczył 23 ośrodków, w tym w dalszym ciągu największy był w pięciu miastach województwa mazowieckiego (Marki, Kobylka, Żąbki, Grodzisk Mazowiecki, Piaseczno), w dwóch miastach pomorskiego (Reda, Pruszcz Gdański) oraz w jednym małopolskiego (Wieliczka) [GUS, 2022b]. W 2020 r. w porównaniu z rokiem poprzednim populacja miast małych, których było 727, była mniejsza o 26,9 tys. Ubytku tego nie zrównoważyło powstanie w tym okresie 4 nowych ośrodków miejskich. Analiza cech demograficznych miast pokazuje, że zdecydowana większość z nich tworzy typ miast wyludniających się i kurczących się demograficznie [Janas i in., 2019]. Potwierdza to również ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały w miastach od końca lat 90. XX w. – odmiennie niż w populacji ogółem, gdzie od 2016 r. występują wartości dodatnie [GUS, 2022b].

Konsekwencje demograficznego kurczenia się miast tworzą reakcję łańcuchową. Długotrwały ubytek ludności stanowi impuls uruchamiający kolejne zjawiska demograficzne, takie jak starzenie się społeczeństwa, migracje, ujemny przyrost naturalny [Cienkosz, 2020]. W literaturze przedmiotu podkreśla się brak wypracowanej metody przeciwdziałania skutkom wyludniania się miast [Jaroszevska, 2013; Kantor-Pietraga, 2014].

Depopulacja, która w dużym stopniu wynika z suburbanizacji, dotknęła zdecydowaną większość miast [Kantor-Pietraga, 2014, Janas i in., 2019]. Przeprowadzki na obszary okalające miasto charakterystyczne są dla większości wielkich, dużych i średnich miast w Polsce.

Ubytek demograficzny spowodowany migracją mieszkańców z ośrodków centralnych do terenów podmiejskich rozpatrywany jest także w wymiarze przestrzennym. Osiedlanie się ludności poza rdzennym ośrodkiem prowadzi do rozlewania się miast. Konsumpcja terenów rolnych generowana popytem na nową zabudowę, konieczność wyposażenia nowych obszarów w podstawową infrastrukturę

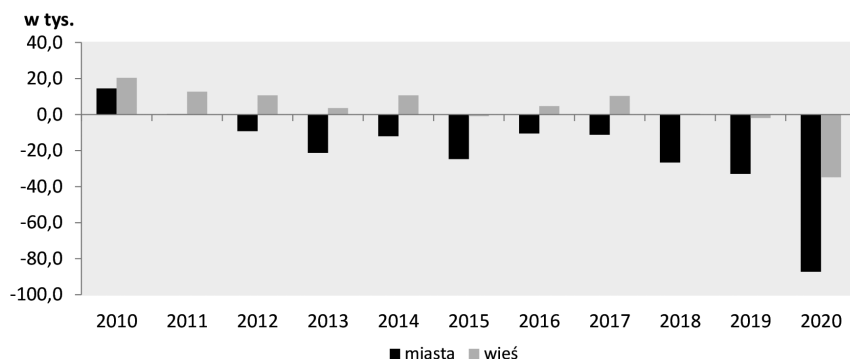
techniczną, komunikacyjną – to jedne z podstawowych konsekwencji mierzonych w aspekcie przestrzennym [Cienkosz, 2020]. Ponadto otaczające miasta tereny wiejskie de facto stają się zurbanizowanymi obszarami miejskimi, pozostając w dalszym ciągu wsiami w sensie administracyjnym [Stańczyk i in., 2018].

Nie zawsze jednak odpływ mieszkańców z miast do stref podmiejskich jest niekorzystny. W wąskim rozumieniu miasto w granicach administracyjnych traci mieszkańców, lecz w szerszym ujęciu obszaru funkcjonalnego ludność nadal pozostaje w oddziaływaniu jednego rynku pracy [Cienkosz, 2020].

Należy podkreślić, że mieszkańców zyskują zwłaszcza tereny, na których są zlokalizowane rozwijające się największe wielofunkcyjne aglomeracje miejskie (obszary aglomeracyjne). Dotyczy to głównie rejonów: Warszawy, Trójmiasta, Poznania, Krakowa, aglomeracji bydgosko-toruńskiej, a także Wrocławia [Stańczyk, 2018].

Przyrost naturalny w miastach po raz pierwszy był ujemny w 1998 r. i utrzymywał się na minusie do 2007 r. W latach 2008–2011 przyjmował wartości dodatnie. A od 2012 r. w miastach znów notowano ujemny przyrost naturalny. W 2020 r. różnica między liczbą urodzeń żywych a liczbą zgonów była najwyższa i wynosiła minus 87,2 tys. Rysunek 7 graficznie ilustruje zmiany przyrostu naturalnego w miastach i na wsi w latach 2010–2020.

Rysunek 7. Przyrost naturalny ludności miast i wsi w latach 2010–2020 (w tys.)

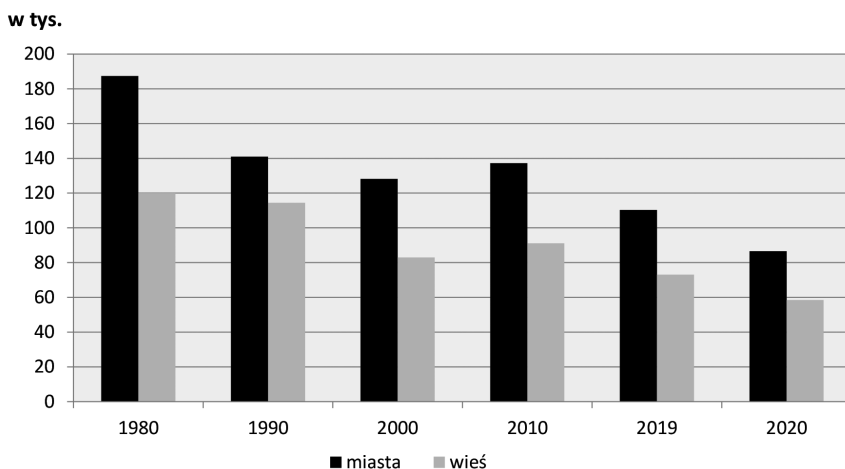
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W latach 2011–2020 w miastach obserwowano zmiany w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku. Nastąpił znaczący ubytek osób w wieku produkcyjnym (o 12,0%), przy nieznacznym wzroście liczby osób w wieku przedprodukcyjnym (o 0,2%) i wyraźnym zwiększeniu liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (o 31,2%) [GUS, 2022b]. Zmiany te są między innymi wynikiem spadku płodności, który od dawna utrzymuje się na ekstremalnie niskim poziomie, wskazując na skalę przemian w zakresie zachowań rozrodczych mieszkańców największych miast naszego kraju [Szukalski, 2021]. Przemiany postaw i zachowań matrymonialnych oraz prokreacyjnych młodych ludzi tłumaczy się często przy użyciu koncepcji drugiego przejścia demograficznego. Wzrost poziomu wykształcenia oraz aktywności i aspiracji zawodowych kobiet, a także skomplikowana sytuacja na rynku pracy są głównymi przyczynami spadku liczby zawieranych małżeństw, opóźniania wieku rodzenia dzieci oraz zmniejszenia ich liczby [Kotowska, 1999].

Dzietność kobiet w Polsce jest determinowana między innymi liczbą zawieranych związków małżeńskich. W 2020 r. spośród urodzonych dzieci około 70% urodziło się w małżeństwach, ponadto ponad połowa dzieci rodzi się w okresie

pierwszych trzech lat trwania małżeństwa. A zatem wzrost liczby małżeństw wpływa na wzrost liczby urodzeń. Niestety, w procesach tworzenia rodzin także mamy do czynienia z niekorzystnym trendem. Skłonność do zawierania związków małżeńskich w miastach maleje od lat 90. ubiegłego wieku, co ilustruje rysunek 8. W konsekwencji – od 2011 r. – maleje liczba małżeństw istniejących, tj. każdego roku liczba nowopowstałych związków małżeńskich jest niższa od liczby małżeństw rozwiązanych przez śmierć współmałżonka lub przez rozwód. W końcu 2020 r. w Polsce istniało 8759 tys. małżeństw – o prawie 97 tys. mniej niż rok wcześniej. Należy podkreślić, że w latach 90. ubiegłego oraz na początku bieżącego wieku rozwody stanowiły przyczynę 20% rozwiązywanych rocznie małżeństw, obecnie jest to już prawie 30% [GUS, 2021].

Rysunek 8. Małżeństwa zawarte 1980, 1990, 2000, 2010, 2019, 2020 (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Należy dodać, że spadek skłonności do zawierania małżeństw w miastach ogółem był nieco większy niż w ośrodkach liczących powyżej 100 tys. mieszkańców. Świadczy to o większym spadku tej skłonności wśród mieszkańców pozostałych ośrodków miejskich w Polsce, tj. miast małych i średniej wielkości [Janiszewska, 2022].

Przemiany płodności i trwania życia oraz obserwowane zmiany struktur ludności w znacznym stopniu wpływają na nasilenie się **procesu starzenia** ludności całego kraju, a w szczególności mieszkańców dużych miast. Ma to odzwierciedlenie we wzroście **współczynnika starości** demograficznej, tj. udziału ludności w wieku powyżej 65 lat w populacji ogółem – z 14,4% w 2011 r. do 20,5% w 2020 r. Wartość współczynnika w miastach 10 województw przekroczyła 20,0%, w tym najwyższa była w województwach świętokrzyskim, łódzkim i dolnośląskim, opolskim i zachodniopomorskim. W 2020 r. w 376 miastach na 944, odsetek ludności w wieku powyżej 65 lat w populacji ogółem przekroczył 20%, co pozwala określić daną populację mianem starej demograficznie.

W dłuższej perspektywie, przy braku odpowiednich działań w sferze społeczno-gospodarczej starzenie się może prowadzić do powstawania luki na rynku pracy, zaburzenia systemu emerytalnego i zmniejszenia wydolności systemów socjalnych. Konsekwencją takiej sytuacji może być ubóstwo i wykluczenie społeczne, na które osoby starsze są szczególnie narażone.

W 1990 r. miastami najbardziej zaawansowanymi w procesie zmian demograficznych związanych z drugim przejściem demograficznym były Łódź, Wrocław, Szczecin i Warszawa. W wyniku modernizacji społeczeństwa pod wpływem czynników strukturalnych, kulturowych i technologicznych [van de Kaa, 1994] przeobrażenia w sferze zjawisk demograficznych rozpoczęte w największych miastach, które były „pionierami” nowych zachowań, rozprzestrzeniły się na inne miasta. Po trzech dekadach ośrodkami, które wykazywały największe różnice (in minus) w stosunku do wartości średniej, były Gorzów Wielkopolski, Elbląg, Łódź, Olsztyn, Szczecin, Zielona Góra i Opole [Janiszewska, 2022].

Bardzo dynamiczne przemiany demograficzne w Polsce, a w szczególności w miastach, powodują, że problemy ubytku ludności i starzejącego się społeczeństwa nasilają się. Prognozy dotyczące sytuacji demograficznej Polski na lata 2014–2050 także nie są optymistyczne. W dokumencie podkreśla się, że długotrwały spadek urodzeń zapoczątkowany po 1983 r. i utrzymujące się niskie współczynniki dzietności spowodowały, że w wiek prokreacji wchodzi coraz mniej liczne roczniki. Polska znalazła się w takim momencie rozwoju demograficznego, że nawet wzrost współczynnika dzietności do poziomu gwarantującego prostą zastępowalność pokoleń (2,1–2,15) nie spowoduje – w krótkim okresie – odwrócenia tych procesów i nie powstrzyma zmniejszania się liczby ludności kraju i postępującego starzenia się jej struktury [GUS, 2014].

Poprawa stanu demograficznego polskich miast, jest jednym z najważniejszych zagadnień i wyzwań znajdujących swoje odbicie w procesie kształtowania polityki miejskiej. Szczególnie istotnymi wyzwaniami są: malejąca ogólna liczba ludności miast – w skrajnych przypadkach przyjmująca formę depopulacji i kurczenia się miast oraz starzenie się społeczeństwa [Janiszewska, 2019]. Potrzebne są zatem długofalowe programy naprawcze, rozwój miast determinuje progres gospodarczy, społeczny oraz przestrzenny całego kraju.

Jedną z kluczowych inicjatyw, której celem jest dalsze wzmacnianie polityki miejskiej w Polsce, poprzez poprawę zarządzania w miastach, wzmocnienie ich potencjału i promowanie zrównoważonego rozwoju, jest nowa Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030. Ma ona sprostać wyzwaniom stojącym przed polskimi miastami, takimi jak niekorzystne trendy demograficzne, w tym starzenie się społeczeństwa czy spadek liczby mieszkańców miast na korzyść obszarów wiejskich (suburbanizacja) i związane z tym problemy w dostępie do usług publicznych oraz problemy transportowe [Zrównoważony rozwój miast w Polsce, 2019].

Bibliografia

- Cienkosz E. (2020), *Demograficzny aspekt kurczenia się polskich miast*, „Urban Development Issues”, vol. 67, s. 45–55.
- GUS (2014), *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*, GUS, Warszawa.
- GUS (2016), *Miasta w liczbach 2016. Sytuacja demograficzna Polski do 2020 r. Zgony i umieralność*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-polski-do-2020-roku-zgony-i-umieralnosc,40,1.html>
- GUS (2021), *NSP 2021. O spisie. Czym jest spis?*, <https://spis.gov.pl/czym-jest-spis/>
- GUS (2022a), *NSP 2021. Wyniki wstępne – informacja sygnałna*, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/nsp-2021-wyniki-wstepne-informacja-sygnaalna,7,1.html>

- GUS (2022b), *Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2021*, <https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/publikacje-regionalne/opracowania-zbiorcze/rozwoj-regionalny-polski-raport-analityczny-2021,11,2.html>
- Holzer J. (2003), *Demografia*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Janas K., Piech K., Trzepacz P. (2019), *Współczesne i prognozowane przemiany ludnościowe polskich miast*, [w:] R. Krzysztofik (red.), *Przemiany demograficzne miast Polski. Wymiar krajowy, regionalny i lokalny*, IRMiR, Warszawa.
- Janiszewska A. (2013), *Zachowania matrymonialne i prokreacyjne w Polsce – ujęcie geograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Janiszewska A. (2019), *Problemy demograficzne dużych miast w Polsce – rozwój czy regres?*, [w:] B. Cieślińska (red.), *Oblicza dużego miasta: instytucje, organizacje, procesy*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 23–51.
- Janiszewska A. (2022), *Drugie przejście demograficzne w dużych miastach w Polsce i jego implikacje*, „Space – Society – Economy”, nr 33, s. 7–40, <https://doi.org/10.18778/1733-3180.33.01>
- Jaroszewska E. (2013), *Akcja CiRES „Cities Regrowing Smaller” organizowana przez COST (European Cooperation in Science and Technology)*, [w:] *Zarządzanie rozwojem miast o zmniejszającej się liczbie mieszkańców (w kontekście perspektywy finansowej 2014–2020)*, Senat Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, s. 57–69.
- Jaroszewska E., Strykiewicz T. (2014), *Kurczenie się miast w Polsce*, [w:] T. Strykiewicz (red.), *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 67–77.
- van de Kaa D.J. (1994), *The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations*, [w:] G. Beets i in. (eds), *Population and Family in the Low Countries 1993: Late Fertility and Other Current Issues*, NIDI/CBGS Publication. 30, Swets and Zeitlinger Berwyn, Pennsylvania/Amsterdam, s. 81–126.
- Kantor-Pietraga I. (2014), *Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kotowska I. (1998), *Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990*, „Studia Demograficzne”, nr 4(134), s. 3–36.
- Kotowska I. (1999), *Teoria zmian demograficznych – drugie przejście demograficzne*, [w:] I. Kotowska (red.), *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, Wydawnictwo SGH, Warszawa.
- Lesthaeghe R. (2010), *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*, „Population and Development Review”, vol. 36(2), s. 211–251.
- Okólski M., Fihel A. (2012), *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Stańczak J., Szafłyt D., Waligórska M. (2018), *Sytuacja demograficzna Polski do 2017 roku*, [w:] J. Hryniewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Szukalski P. (2010), *Starzenie się ludności Łodzi na tle największych polskich miast od początku XX wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, nr 35, s. 103–125.
- Szukalski P. (2021), *Przemiany poziomu diety w obecnych miastach wojewódzkich w Polsce w latach 1983–2020*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, nr 34(6), s. 17–26, <https://doi.org/10.18778/2543-9421.06.02>
- Zrównoważony rozwój miast w Polsce: krajowa polityka miejska w kontekście Celu 11 Agendy 2030 i Nowej Agendy Miejskiej* (2019), Wydział Polityki Miejskiej Departament Strategii Rozwoju Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, Raport 2019, https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/72565/raport_pl_final.pdf